

HAKLAR SÖYLEMİNDE ÇEVRE EĞİTİMİNİN YERİ VE TÜRKİYE'DE ÇEVRE EĞİTİMİNİN ANAYASAL DAYANAKLARI

Elif ÇOLAKOĞLU*

Giriş

Çevre eğitimi, çevrenin korunmasında, iyileştirilmesinde ve geliştirilmesinde çağdaş çevre yönetiminin önemli araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasından temel sorunlu olarak görülebilecek insana, yaşam boyu sürebilecek kapsamlı ve iyi bir eğitim ile sahip olduğu çevreye ilişkin sorumluluklarının ve görevlerinin hatırlatılması gerekmektedir. Bu eğitim, bireyleri çevre koruma konusunda bilgili ve bilinçli kılmanın yanı sıra, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına ve tüketim alışkanlıklarında çevreyi korumaya yönelik olumlu tutum ve davranış değişikliklerine yol açacaktır. İnsanın doğayla uyumunu yeniden gözden geçirmesi, empati kurabilmesi ve yaşam seviyesini ve kalitesini düşürmeden etkinliklerini, üretim ve tüketim faaliyetlerini çevredeki doğal dengelere göre düzenleyebilmesi olasıdır. Çevre eğitimi, söz konusu bu süreci ve eğilimi tersine çevirebilmede, değiştirebilmede ve olumlayabilmede gereklidir. Bu, gerek insanların çevre ve gerekse çevrenin insan, canlı ve cansız varlıklar üzerindeki etkilerinin bilinmesi ile birlikte çevre sorunlarının çözümünde etkili olacaktır. İlköğretimden üniversiteye dek tüm eğitim kurumlarında çevre eğitiminin planlı ve sürekli bir anlayışla verilmesi, insanı daha bilinçli ve duyarlı bir hale getirecek ve ona yaşadığı çevreden yararlanırken, doğal dengeleri bozmadan sürdürülebilir davranış kalıpları ve biçimleri kazandırılacaktır.

İnsanlığın geleceği açısından büyük önem taşıdığını düşünen ve bu gerçeğin ayırdayında olan ülkeler, çeşitli düzeylerde işbirliği yapma

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi.

yoluna gitmektedirler. Çevre eğitime ilişkin uluslararası alandaki çalışmalar, özellikle 1970'li yıllardan sonra başlarken, ulusal düzeydeki uygulamalar da aynı döneme denk gelmektedir. Bugün birçok ülkenin çeşitli düzeylerdeki işbirliğiyle, söz konusu program ve projeleri uygulamaya koydukları görülmektedir. Kimi ülkelerin çevre eğitimine dolaylı olarak anayasal bir temelde çevre hakkı kapsamında yer verdiği, kimi ülkelerin ise doğrudan özel yasalarla bu eğitimi güven altına aldıkları bilinmektedir. Bu çalışmanın temel gayesi, çevre eğitimine verilen önemin ortaya konulabilmesi adına bir ölçüt olarak gösterilebilecek ülke anayasalarındaki çevre hakkını incelemektir. Bireysel ve toplumsal bir hak olan çevre eğitiminin çevre hakkıyla olan ilişkisinin temel alındığı bu çalışmada, ayrıca Türkiye'de özellikle 1970'li yıllardan bu yana uygulanagelen bu eğitime bu çerçevede ışık tutulmaya çalışılmaktadır.

I. Çevre Eğitimi Yönünden Çevre Hakkının Anayasalarda Yer Almasının Önemi

Çevre eğitiminin temel amacı çevre sorunlarından doğrudan ya da dolaylı olarak sorumlu ve görevli olan bireyleri ve toplumları bu konuda bilinçlendirmek, bilgili kılmak, olumlu ve kalıcı tutum ve davranışlara yöneltmek ve dolayısıyla aktif katılımlarını sağlamaksa, yaşam boyu sürecek bir eğitim sürecinin anayasal bir güvenceye kavuşturulması gerekir. Bu, çevre hakkının temel amacıyla örtüşmektedir. Söz konusu anayasal çerçevede, tüm bireylerin ve toplumun sahip olduğu hak ve görevlerinin bir gereği olarak, farklı düzeylerde verilecek iyi bir çevre eğitimi ile bu yönde bir çevre bilinci yaratılabilir. Zira bireysel ve toplumsal bir gereksinme olarak çevre bilincinin oluşturulabilmesi, temel bir haktır. Çevre bilinci, bugün sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamayı desteklemekte ve çevre sorunları karşısında insan tutum ve davranışlarındaki değişimin önemli bir göstergesini oluşturmaktadır. Herkesin çevresiyle ilgili konularda bilgilenmesi, aydınlanması ve yasal ve yönetsel girişimlerde bulunması temel hakkı olduğuna göre, bireylerin bu haklarını kullanmalarına eğitimin yardımcı olması¹ beklenmektedir.

¹ Cevat Geray, "Çevre İçin Eğitim", *İnsan Çevre Toplum* (Yayıma Hazırlayan: Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s. 327.

Ulusal anayasalarda ülkelerin kendilerine özgü bir çevre hakkı oluşturup, bu hakka yer vermeleri, çevre eğitiminin uygulanabilirliği ve güven altına alınabilirliği yönünden önem kazanmaktadır. Çevre hakkı, yurttaşlık bilincinin geliştiği tüm bireylere kendi haklarını savunmaları ve geliştirmeleri için çevreye ve çevre sorunlarına ilişkin alınacak kararlarda aktif katılımlarını sağlayacak olanaklar sunmaktadır. Söz konusu hakkın kaynakları arasında görülebilecek ülke anayasalarının incelenmesi, bu çalışmanın konusunun değerlendirilmesi yönünden önemli bir gösterge olarak ortaya çıkmaktadır.

A. Çevre Hakkı Kavramı

Küresel iklim değişikliği, ozon tabakasının incelmeye başlaması, su kaynaklarının kirlenmesi ve su ekonomisi, biyolojik çeşitliliğin korunması, nükleer silahlanma ve tehditlerin önlenmesi, yoksulluk ve açlıkla mücadele, ekolojik ve kitlesel göçler gibi sayılabilecek pek çok çevre sorunu, özellikle 1970'lerden bugüne değin dünya kamuoyunun gündeminde daha fazla yer almakta, ulusal ve uluslararası düzeydeki politikaları doğrudan etkilemektedir. Bu sorunların yarattığı sonuçları bertaraf etmek amacıyla bir araya gelen ülkeler, çevresel değerlere hukuksal güvenceler kazandırmak için hareket etmektedirler. 1972 yılında sadece 36 tane çok taraflı çevresel antlaşma var iken, 2002 yılında bu sayının 1100'e çıkması,² çevrenin ve doğal kaynakların korunmasına yönelik hedefler konusunda ülkeler arasında konsensüsün oluşumuna dönük istencin açık bir kanıtını oluşturmaktadır. Çevrenin korunmasında, iyileştirilmesinde ve geliştirilmesinde en etkin hukuksal araçlardan biri olan çevre hakkı da, 1970'li yıllardan itibaren gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde insan hakları alanında ayrı bir hak olarak yasal düzenlemelere konu olmaktadır.

Çevre hakkının temel bir hak olarak tanımlanması, çevrenin korunmasının güven altına alınmasından dolayı önemli bir adımdır. Modern zamanların yeni bir hakkı olduğu ileri sürülen³ bu hak, bugünkü ve gelecek kuşaklar için, sağlıklı yaşamı olanaklı kılan sürdürülebi-

² Brown Weiss, *International Law*, (<http://www.routledge-ny.com/ref/eweh/int-law.pdf>, Erişim Tarihi: 08.04.2006).

³ Liu Min, *Magazine, Right to Environment: A New Human Right of Modern Times*, (<http://www.humanrights.cn/zt/magazine/20040200485103254.htm>, Erişim Tarihi: 06.04.2006).

lir ve ekolojik olarak dengeli bir çevrede yaşama hakkını içermektedir. Bu yönüyle çevre hakkı, yaşam hakkı, sağlık hakkı ile kişisel bütünlük hakkının bütünleyici bir unsuru ve bu gibi temel insan haklarına erişimede önemli bir ön koşuldur. Bu hak, ayrıca çevreciliğin düzenleyici birikiminin yararlı bir parçasını⁴ oluşturmaktadır. Uzlaştırıcı bir özelliğe sahip olan bu hak, diğer çevresel kurallarla uyum içinde olduğundan, bir dizi kapsamlı çevresel programın ve düzenlemenin gerekçesi ve yol göstericisi olarak⁵ temel bir rol oynayabilmektedir.

Öte yandan çevresel sorunlardan, bozulmalardan ya da kirlilikten bir toplumun bazı kesim ya da kesimleri daha çok zarar görebilmekte ve bu sorunlarla daha sık karşılaşabilmektedirler. Genellikle toplumsal ve ekonomik yönden olumsuz koşullar içinde olan bu kesimler için çevresel sorunların insan sağlığı açısından gerçek bir tehdit olarak ortaya çıktığı durumlarda, söz konusu hakkın bu kesimler adına bir koruma mekanizması olduğu söylenebilir. Bu hakla çevresel zarardan etkilenen bireylere, tazminat hakları saklı olmakla birlikte, durum hakkında bilgi edinme, karar alma sürecine katılma, yönetsel ve yargısal kurumlardan bozulan çevrenin önceki durumuna getirilmesini isteme yetkisinin⁶ verilmektedir. Bir insan hakkı olarak çevre hakkı, bireyleri kullanılan siyasi güce karşı⁷ korumaktadır. Çünkü bu hak, bilgiye erişim, adalete erişim ve siyasal karar verme süreçlerine katılım ile çağdaş çevre yönetiminin önemli bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır.

Çevre hakkı, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) sınıflandırmasına göre, üçüncü kuşak haklar (dayanışma hakları) sınıflandırması içinde yer almaktadır: Ekolojik açıdan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı. Çevre hakkının gerçekleştirilmesi için toplumun bütün aktörlerinin (devlet, birey, kamusal ve özel kuruluşlar ile gelecek kuşaklar)⁸ katılımını gerektirmesi, bu hak kategori-

⁴ James W. Nickel, "The Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification", *Yale Journal of International Law*, Vol. 18, 1993, s. 283.

⁵ *a. g. e.*, s. 283.

⁶ Ruşen Keleş / Can Hamamcı, *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 285.

⁷ Johan D. Van Der Vyver, "Morality, Human Rights, and Foundations of the Law", *Emory Law Journal*, Vol. 54, 2005, s. 187.

⁸ Eski Sovyetler Birliği Anayasası'nın Siyasal Sistem başlıklı 1. bölümün 18. maddesinde ve ABD Pennsylvania Anayasası'nın 1. maddesinin Doğal Kaynaklar ve Kamu Malvarlığı başlıklı 27. bölümünde, gelecek kuşaklar, çevre hakkının yarar-

si içinde yer almasına neden olmuştur. Dahası, bu hak, devlete ve toplumun tüm kesimlerine hem hak, hem sorumluluk yüklemektedir. Bireysel bir hak olarak çevre hakkı ile bireyler, çevre sorunları karşısında dolaylı ya da doğrudan yaşadıkları mağduriyetlerini yargı yoluyla dile getirebilmekte ve gördükleri zararın giderilmesini ve tazminini isteyebilmektedirler. Öte yandan çevre hakkı, aynı zamanda kolektif bir haktır. Bu hak, devletin çevreye yönelik zararlı eylemlerinden kaçınmasını, çevrenin korunmasını ve geliştirilmesini destekleyen ilke, politika ve programların benimsemesini, uygulamasını ve güçlendirmesini ve çözümü aşamasında diğer devletlerle işbirliğinde bulunmasını gerektirmektedir. Çünkü çevre hakkı, diğer insanlarla ve insanlıkla dayanışmayı varsaymaktadır. Herkes, hem birlikte alacaklıdır ve borçludur, hem çevrenin korunması ve geliştirilmesi görevine sahiptir. Bu dayanışma, gelecek kuşaklara kadar uzanır ve ulusal yargı yetkisinin sınırlarının ötesindedir. Bu yüzden, çevre hakkı ve görevi, bu çerçevede⁹ değerlendirilmelidir.

B. Ülke Anayasalarında Çevre Hakkı

Özellikle son yirmi yıldır tüm dünyada 100'den fazla anayasada, çevreye ve doğal kaynaklara verilen zararın önlenmesi, çevrenin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi konusunda ya doğrudan bireye ve devlete görev ve sorumluluk yükleyen bir çevre hakkından ya da dolaylı olarak çevrenin ve doğal kaynakların korunmasından bahsedildiği görülmektedir. Bu anayasaların neredeyse yarısından fazlası, Türkiye dahil, açık bir şekilde temiz ve sağlıklı bir çevre hakkını tanımlamakta; 92'si, çevreye verilen zararın önlenmesi için yönetime bir gö-

lanıcıları arasında yer almaktadır.; Ruşen Keleş; Birol Ertan, *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 87; International Constitutional Law, *Soviet Union (Former~)-Constitution*, (http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/r100000_.html, Erişim Tarihi: 31.05.2006).; Pennsylvania State of Independence, *Constitution of the Commonwealth of Pennsylvania*, (http://sites.state.pa.us/PA_Constitution.html, Erişim Tarihi: 31.05.2006). Ortak Geleceğimiz Raporu'nun eki olan Dünya Çevre ve Kalkınma Örgütü'nün Çevre Hukuku Uzmanlar Grubu Tarafından Kabul Edilen Çevre Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma Hukuki İlkeleri başlıklı önerinin Kuşaklararası Eşitlik başlıklı 2. maddesinde ise, ilk kez yeni insan hakları kuşağı ile gelecek kuşaklar, çevre hakkının yararlanıcıları olarak gösterilmiştir.; Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, *Ortak Geleceğimiz* (Çev.: Belkıs Çorakçı), Ankara, 1989.

⁹ Janusz Symonides, "The Human Right to a Clean, Balanced and Protected Environment", *International Journal of Legal Information*, Vol. 20, 1992, s. 29.

rev yüklemekte;¹⁰ 54'ü, çevreyi korumada yurttaşların ya da insanların sorumluluğunu tanımlamakta; 19 anayasa, zararın tazmininden ya da çözümünden sorumlu olan çevreye zarar verenleri açıkça ortaya koymakta, ya da çevresel hasardan zarar görenler için bir tazminat hakkını tanımakta; 16 anayasa, çevre sağlığıyla ya da çevreyi etkileyebilen etkinliklerle ilgili açık bir bilgi hakkını sağlamakta;¹¹ 20 Afrikalı ve 16 Latin Amerikalı ulus, ya sağlıklı bir çevre hakkını, ya da çevreyi koruma görevini ulusal anayasalarında¹² güven altına almaktadır.

Tablo 1: Ülkelerin Anayasalarında Çevre Hakkı'nın Düzenlenmesi

I. AÇIKÇA TANIMLAYAN					
Kıtalar	Sayı	Ülke	Yıl	İlgili Madde	Bağlantılar
Afrika (12)	1	Benin	1990	II. Başlık; 7., 27. maddeler	G (b, d)
	2	Burkina Faso	1991	I. Başlık; III. Böl.	G (b, d)
	3	Kamerun	1996	Önsöz	
	4	Cape Verde	1992	I. Kısım; II. Başlık; 7., 70 (1). maddeler	G (b, d)
	5	Kongo	1992	II. Başlık; 46. madde	G (b, d)
	6	Etiyopya	1994	3. Böl.; 44. madde	
	7	Mali	1992	I. Başlık; 15. madde	G (b, d)
	8	Nijer	1991	II. Başlık; 28. madde	G (d)
	9	Sao Tome & Principe	1990	II. Kısım; III. Başlık; 48. madde	G (b)

¹⁰ Dinah Shelton, *The Links Between International Human Rights Guarantees and Environmental Protection*, (<http://internationalstudies.uchicago.edu/environmental-rights/shelton.pdf>), Erişim Tarihi: 08.04.2006).

¹¹ Wagner, J. Martin / Marcello Mollo / Alyssa Johl / Mona Badie / Julie Harkness Cooke / Neil Popovic / Yves Lador, *Environmental Justice Course Participants, Whittier Law School Course Taught by Professor Hari Osofsky, Issue Paper: Human Rights and the Environment*, Materials for the 60th Session of the United Nations Commission on Human Rights, Earthjustice, Geneva, 15 March- 23 April 2004, s. 30.

¹² John Lee, "The Underlying Legal Theory to Support a Well- Defined Human Right to a Healthy Environment as a Principle of Customary International Law", *Columbia Journal of Environmental Law*, Vol. 25, 2000, s. 314.

	10	Seychelles	1992	III. Bölüm; I. Kesim, 38. madde	S, G (d), B
	11	Güney Afrika	1996	2. Bölüm; 24. madde	GK, S, G (d), Sağ.
	12	Togo	1991	II. Başlık; I. Alt- başlık; 41. madde	G (d)
Avrupa (17)	13	Belarus	1994	II. Kesim; 46. madde	T, G (b)
	14	Belçika	1994	II. Başlık; 23 (4). madde	
	15	Bulgaristan	1991	2. Bölüm; 55. madde	G (b, d)
	16	Hırvatistan	1990	III. Bölüm; 69. madde	G (d)
	17	Çek Cumhuriyeti	1992	1. Bölüm; 7. madde	B
	18	Finlandiya	Değ. 1995	II. Bölüm; 14a. Kesim	G (b, d)
	19	Gürcistan	1995	II. Bölüm; 37(3). madde	GK, B, G (d)
	20	Makedonya	1991	II. Bölüm; I. Kısım	G (b, d)
	21	Moldova	1994	II. Bölüm; 37. madde	B, T, G (b, d), Sağ.
	22	Polonya	1997	II. Bölüm; 74. madde	G (b)
	23	Portekiz	1992	I. Kısım; III. Kesim; II. Bölüm; 66. madde	G (b, d)
	24	Rusya Federasyonu	1993	1. Kesim; 2. Bölüm; 42. madde	B, T, Sağ.
	25	Slovak Cumhuriyeti	1992	II. Bölüm; 6. Kısım; 44., 45. maddeler	B, G (b, d)
	26	Slovenya	Değ. 1997	3. Kısım; 72. madde	T, G (d)
	27	İspanya	Değ. 1992	III. Bölüm; 45. madde	G (b, d)
	28	Ukrayna	1996	50. madde	T, B
	29	Yugoslavya	1992	II. Kesim; 52. madde	B, G (b, d)
Güney Amerika (7)	30	Arjantin	1994	İkinci Kısım; 41. madde	GK, G (b, d), B, BÇ
	31	Brezil	1988	VII. Başlık; III. Bölüm; 225. madde	GK, G (b, d)

	32	Şili	1980	III. Bölüm; 19. madde; 8., 9. Kesim	G (d)
	33	Kolombiya	1991	II. Başlık; 3. Bölüm; 79. madde	G (d)
	34	Ekvator	1998	III. Başlık; 2. Bölüm; 23 (6) . madde	G (d)
	35	Paraguay	1992	I. Kısım; II. Başlık; 1. Bölüm; II. Kesim; 7. madde	G (d), Y, S
	36	Peru	1993	I. Başlık; I. Bölüm; 2. madde; III. Başlık; II. Bölüm; 67. madde	S, G (d), Y, BÇ
Kuzey Amerika (3)	37	Kosta Rika	Değ. 1994	II. Başlık; 50. madde	G (d)
	38	Nikaragua	1987	I. Başlık; III. Bölüm; 60. madde	G (d)
	39	Panama	Değ. 1983	III. Başlık; 7. Bölüm; 114. madde	G (b, d), S
Asya (4)	40	Kore Cumhuriyeti	1988	II. Bölüm; 35. madde	G (b, d)
	41	Mongolia	1992	İkinci Bölüm; 16. madde	
	42	Filipinler	1987	II. madde; 16. Kesim	G (d)
	43	Tayland	1997	III. Bölüm; 56. madde; IV. Bölüm; 69. madde	B, BÇ, G (b, d), Sağ.
Orta Doğu/İslami (5)	44	Azerbaycan	1995	III. Bölüm; 39. madde	T, B, G (b, d)
	45	Çeçenya	1992	1. Kesim; 11. madde	Sağ., T, G (d)
	46	Kırgızistan	1993	2. Kesim; 34. madde. II. Bölüm; III. Kesim; 35. madde	T, G (b), Sağ.
	47	Tacikistan	1994	İkinci Bölüm; 38. madde	Sağ.
	48	Türkiye	1994	Üçüncü Bölüm; VIII; 56. madde	G (b, d)
Okyanusya	49	Papua Yeni Gine (I)	Değ. 1992	Ulusal Hedefler ve Yön. İlkeleri (4)	S, GK, G (d)

II. ÇEVREYİ SAVUNMA/ KORUMA GÖREVİ					
Kıtalar	Sayı	Ülke	Yıl	İlgili Madde	Bağlantılar
Afrika (7)	1	Gabon	1991	Ön yazı. Başlık; 1 (8) . madde	K/Ç; G (d)
	2	Eq. Guinea	1991	I. Başlık; 6. madde	G (d)
	3	Eritrea	1996	II. Bölüm; 10 (3). madde	GK; S; G (d)
	4	Madagaskar	1992	II. Başlık; II. Kesim; 19., 21., 39. maddeler	G (b, d)
	5	Malavi	1994	III. Bölüm; 13 (d)	GK, S, BÇ, G (d)
	6	Mozambik	1990	I. Kısım; IV. Bölüm; 37. madde	G (d)
	7	Uganda	1995	Ulusal Amaçl. XXVII; 15. Bölüm; 245. madde	GK, S, G (d)
Avrupa (11)	8	Andora	1993	5. Bölüm; 31. madde	GK, G (d)
	9	Avusturya	Değ. 1983	I. Bölüm; 10 (12). madde	G (d)
	10	Estonya	1992	II. Bölüm; 53. madde	T, G (b)
	11	Almanya	Değ. 1995	II. Bölüm; 20 (a). madde	GK, G (d)
	12	Yunanistan	1975	İkinci Kısım; 24. madde	
	13	Latvia	Değ. 1998	VIII. Bölüm; 115. madde	G (b, d)
	14	Litvanya	1992	4. Bölüm; 54. madde	G (d)
	15	Malta	Değ. 1996	II. Bölüm; 9. Kesim	G (d)
	16	Hollanda	1995	1. Bölüm; 21. madde	G (d)
	17	Romanya	1991	IV. Başlık; II. Bölüm; 134. madde	G (d)
	18	Switzerland	1982	I. Bölüm; 24. madde	G (d)
Güney Afrika (2)	19	Guyana	1980	I. Kısım; II. Bölüm; 25. madde	G (b)
	20	Suriname	1987	III. Bölüm; 6. madde	G (d)
Kuzey Amerika (4)	21	Küba	Değ. 1992	1. Bölüm; 27. madde	G (b, d)
	22	El Salvador	1983	2. Bölüm; 1. Kesim; 34. madde; 4. Kesim; 66. madde	G (d), Sağ.

	23	Guatemala	1986	II. Bölüm; VII. Kesim; 97. madde	Y, G (d)
	24	Honduras	1980	I. Başlık; VII. Bölüm	K/Ç, G (d), Sağ.
Asya (2)	25	Çin	1982	Birinci Bölüm; 26. madde	G (d)
	26	Laos	1992	II. Bölüm; 17. madde	G (d)
Ortadoğu/ İslami (6)	27	Afganistan	1990	2. Bölüm; 32. madde	
	28	İran	Değ. 1989	IV. Bölüm; 50. madde.	GK
	29	Kazakistan	1995	II. Kesim; 31. madde	G (d), Sağ., B
	30	Suudi Arabistan	1992	5. Bölüm; 32. madde	G (d)
	31	Türkmenistan	1992	I. Kesim; 10. madde	G (d)
	32	Özbekistan	1992	II. Kesim; XI. Bölüm; 50. madde	

Bağlantıların anahtarları: G: Görev; (d) Devlet; (b) Birey; S: Sürdürülebilir Kalkınma; Y: Yerli Halk; GK: Gelecek Kuşaklar; B: Bilgi; BÇ: Biyolojik Çeşitlilik; T: Tazminat; K/Ç: Kadınlar/Çocuklar; Sağ.: Sağlık

Kaynak: John Lee, "The Underlying Legal Theory to Support a Well-Defined Human Right to a Healthy Environment as a Principle of Customary International Law", *Columbia Journal of Environmental Law*, Vol. 25, 2000, s. 340-346.

Federal sistemlerde de bazen eyalet ve eyalete ait anayasaların çevre hakkını düzenlediği görülmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) federal mahkemeler, anayasal olarak sağlıklı bir çevre hakkını tanımlamazlarken, sadece 21 ayrı eyaletin anayasasında, bu hakkın tanımlandığı bilinmektedir.¹³ ABD'de; Florida (1968, 01.02.1988 durumu, 9. madde), Havai (1959, 07.11.1978, 9. madde), Illinois (1970 durumu, 11. madde), Massachusetts (1972 değişikliği), Michigan (01.11.1964, 4. madde), Montana (06.06.1972, 1987 durumu, 9. madde), Yeni Meksika (21.06.1911, 1986 durumu, 20. madde), New York (1986 durumu, 14. madde), Pennsylvania (1969 durumu, 8. madde), Rhode Island (1976 durumu, 37. madde), Virginia (03.11.1977

¹³ Janelle P. Eurick, "The Constitutional Right to a Healthy Environment: Enforcing Environmental Protection Through State and Federal Constitutions", *International Legal Perspectives*, Vol. 11, No. 2, 2001, s. 185-186.

durumu, 11. madde) Anayasaları bunlardandır.¹⁴ ABD Kongresi'nde, çevrenin korunmasında, iyileştirilmesinde ve güçlendirilmesinde bir sorumluluğa sahip olan her insanın, sağlıklı bir çevre hakkına sahip olması gerektiği tanımlanmaktadır.¹⁵ Ulusal Çevre Politikaları Yasası'nda da (NEPA), benzer bir tutuma sahip olunduğu görülmektedir. Bu hakkı doğrudan ve açık bir şekilde benimsemek yerine, herkesin sağlıklı bir çevreden yararlanması ve çevrenin korumasına ve geliştirilmesine katkıda bulunması konusunda sorumluluğu bulunduğuna ilişkin bir hükmü kabul etmektedir.¹⁶ Ancak Brooks, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren ülkede federal düzeyde bu hakkın tanınması konusunda bir takım girişimlerin olduğunu, fakat kabul görülmediğini söylemektedir. Ona göre, yakın gelecekte de böyle bir federal hakkın yerleşmesi olasılığı bulunmamakta ve ayrıca ulusal bir düzeyde böyle bir hakkın güçlenmesi, hem istenmeyebilir, hem uygulanamayabilir.¹⁷

II. Türkiye'de Çevre Eğitimi

1970'li yıllardan itibaren başta Türkiye, ABD, Kanada ve Avrupa Birliği'ne üye ülkeler olmak üzere tüm dünyada çevre kirliliğini önlemeye ve çevre sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik doğal kaynakların kullanımını sağlayacak etkin bir çevre politikası sürdürülmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de çevre eğitimi, genel olarak kendiliğinden gelişen bir süreç şeklinde yürüdüğünden eğitim seviyesinin istenilen düzeyde olmadığı yetkililerce dile getirilmektedir. Özellikle halk eğitiminde, hedef kitlenin toplumsal ve kültürel özelliklerinin iyi analiz edilmemesinden kaynaklı olarak gerekli bilginin yeterince üretilmemesi, sunum tekniklerinin gerektiği gibi geliştirilememesi, halk eğitimi çalışmalarını yürüten kişi, kurum ve kuruluşların yeterli araç ve gereçlerle donatılmaması söz konusu eğitimin aksatılmasındaki etkenler olarak sıralanmaktadır. Bu nedenle, toplumun çevreye ve çev-

¹⁴ İbrahim Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, s. 36.

¹⁵ Virginia A. Bonesteel, "Tilting at the Environmental Windmill-The Quest for a Substantive Right to a Clean Environment", *Suffolk University Law Review*, Vol. IX, 1974, s. 1286.

¹⁶ Nükhet Turgut, *Çevre Hukuku: Karşılaştırmalı İnceleme*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2001, s. 137.

¹⁷ Richard O. Brooks, "A Constitutional Right to a Healthful Environment", *Vermont Law Review*, Vol. 16, 1991-1992, s. 1068-1109.

re sorunlarına karşı bilinç düzeyi ve duyarlılığı büyük ölçüde duygusal koşuşturmalar düzeyinde kalmakta ve bu ise, 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde¹⁸ öngörüldüğü gibi, bir "hak" ve "bilince"¹⁹ dönüşememektedir. Bugüne değin belirli plan ve program kapsamında ele alınan ve uygulanan eğitim programlarında bir bütünlük sağlanamadığından, farklı kurum ve kuruluşlar kendi bilgi ve çalışma alanları ve becerileri doğrultusunda birtakım etkinlikleri ile kısmen başarılar elde etseler bile,²⁰ bu alanda köklü ve sürekli çözümlere henüz erişilememiştir.

Ülkede genel eğitimin örgün ve yaygın düzeyde verilmesi nedeniyle, çevre eğitimi bu sistem içinde uygulanmaktadır. Okul öncesi dönemden üniversiteye dek süregelen örgün eğitimin ülkede arzu edilen seviyeye getirilmesi için yoğun çaba gösterilmektedir. Özellikle eğitim sürecinde en verimli dönem olarak gösterilen okul öncesi dönemde, yeterli bir çevre eğitimi uygulanamamaktadır. Oysa benimsenecek temel stratejinin, materyal ve eğitmen yönünden eksikliklerin belirlenerek, okul öncesindeki çocuğa doğa ve hayvan sevgisini aşıl原因an, temel düzeyde çevre bilgilerini veren ve olumlu davranışlara yönelten çevre eğitiminin verilmesidir. Bu konuda öncelikli olarak yapılması gereken,²¹ anaokulu ve kreş öğretmenlerinin çevre konularında eğitilmeleridir. Bu sistem içerisinde ilkokullarda ve ortaokullarda ders olarak ve bazı derslerde ünite olarak çevre konusu yer alırken, yüksek öğretim seviyesinde ise çevre mühendisliği bölümlerinde çevre eğitimi verilmektedir. Ancak "çevre dersi" olarak bazı eğitim fakültelerinin sınıf öğretmenliği bölümlerinde, ekoloji, toprak, flora-fauna konularında dersler olarak ziraat ve orman fakültelerinde, biyoloji bölümlerinde, halk sağlığı kapsamında çevre ve sağlık ilişkisi konularına tıp fakültelerinde, kentleşme ve çevre anabilim dalları içinde çevre politikalarına ilişkin dersler hem siyasal bilgiler, hem iktisadi ve idari bilimler

¹⁸ 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir..." hükmü bulunmaktadır.

¹⁹ TC Çevre ve Orman Bakanlığı, *Türkiye Çevre Durum Raporu* (Haz. Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü, Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı), Ankara, 2007, s. 533.

²⁰ Türkiye Bilimler Akademisi, *Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Öncelikleri: Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi İçin TÜBA'nın Görüşü* (Edit. İlhan Tekeli), Ankara, 2002, s. 34.

²¹ TC Çevre ve Orman Bakanlığı, *a. g. e.*, s. 537.

fakültelerinde verilmektedir. Ayrıca üniversiteler, hem çevre sorunları konusunda çalışmak, hem kamu otoriteleri için bir danışma kurulu olarak hareket etmek için²² çevre araştırma merkezleri de kurmuşlardır. Buna rağmen, uygulamada istenen verim elde edilememekte, çevrenin ve çevre sorunlarının disiplinler arası niteliğinin göz ardı edilmesine²³ yol açmaktadır.

Öte yandan çevresel bilgiye erişmede Çevre ve Orman Bakanlığı bünyesinde “Çevresel Bilgi Bankası” oluşturulması çalışmaları; Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde tüm ülke çapında yaklaşık 2.000 ilköğretim okulunda uygulanan projeler; bu proje dışındaki ilköğretim okulları ile ortaöğretim okulları, özel ve kamu kurum ve kuruluşlarının talepleri doğrultusunda yapılan eğitim çalışmaları; 5 Haziran Dünya Çevre Günü etkinlikleri çerçevesinde uygulanan “Uygulamalı Çevre Eğitimi Pilot Projesi” kapsamındaki okullarda öğrenim gören öğrenci ve halkın katılımı ile şenliklerin düzenlenmesi; söz konusu projeye dahil okullar arasında düzenlenen yarışmalarda başarılı okulların ödüllendirilmesi; çevre ve orman konularında kamuoyunu aydınlatıcı ve uyarıcı nitelikte, çeşitli afiş ve broşürlerin basımı ve dağıtımı; bu amaçla yapılan televizyon filmlerinin TRT ve ulusal televizyonlarda yayınlanması; süreli yayınların çıkarılması (*Kozalak Gazetesi* ile *Çevre ve İnsan Dergisi*); Milli Eğitim Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, TRT, RTÜK, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, TİSK, DİSK ve Jandarma Genel Komutanlığı ile imzalanan ikili işbirliği protokolleri; ve TOBB, REC, TİSK gibi sivil toplum kuruluşlarıyla yapılan çalışmalar dikkate değer gelişmelerdir.²⁴

III. Türkiye’deki Anayasa Tartışmaları Işığında Çevre Hakkının Düzenlenişi ve Çevre Eğitimi

Çevre hakkına ilişkin herhangi bir anayasal düzenlemenin, çevre eğitiminin uygulanmasını güvenceli kılmasının yanı sıra, bu hakkın çevrenin korunması, iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve çevre kirliliğinin önlenmesi konusunda bireylere çeşitli görevler yükleyerek, bu yönde

²² İlhami Kızıroğlu, “Education and Reserach on Environental Awareness in Turkey”, *Clean-Soil, Air, Water*, Vol: 35, Issue: 6, 2007, s. 534.

²³ Türkiye Bilimler Akademisi, *a. g. e.*, 33-34.

²⁴ TC Çevre ve Orman Bakanlığı, *a. g. e.*, s. 537-539.

bir bilincin yaratılmasında yararlar sağlayacağı açıktır. Bireylere anayasa ile verilen bu sorumluluklarını ve yükümlülüklerini aktif olarak yerine getirmelerini sağlayacak çağdaş çevre bilincinin ve duyarlılığının gelişmesi için, çevre eğitiminin ciddi bir şekilde ele alınıp uygulanmasını gerektirecektir. Çevre eğitimi, bugünkü ve gelecek kuşakların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilmelerini sağlayacak çevreye duyarlı bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla çevre eğitiminin hedefine erişmesinde, 1982 Anayasası'nda yer alan çevre hakkı düzenlemesi önem kazanmaktadır. Çünkü bireylerin bu hakka sahip çıkmaları, savunmaları ve sahip oldukları yükümlülük ve sorumluluklarını yerine getirmeleri için bu konuda bilgilendirilmeleri, eğitilmeleri ve bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.

Çevre, bir hak olarak 1970'li yıllara dek "sağlık hakkı" kapsamında ele alınmıştır. 1961 Anayasası'nın 49. maddesinde, devletin, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşamasını sağlamakla ödevli olduğu belirtilmiştir. Bu yıllardan itibaren dünyadaki eğilime paralel olarak, çevrenin ayrı bir hak olarak tanınması gerektiği tartışılmaya başlanmış ve başta anayasa olmak üzere, diğer hukuki metinlerde de²⁵ yerini almıştır. Herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu ve çevreyi geliştirme, çevre sağlığını koruma ve çevre kirlenmesinin önlenmesi konusunda devlete ve vatandaşlara bir ödev olarak verilmesi (56. mad.), 1982 Anayasası'yla gerçekleşmiştir. Çevre hakkına doğrudan yer veren bu maddeyle, bireyler ile sosyal devlet anlayışına uygun olarak devlet,²⁶ çevre hakkının yararlanıcısı olarak kabul edilmekle birlikte, bu hakkın gerçekleşmesinde ödevli²⁷ kılınmışlardır. Söz konusu hüküm doğrultusunda, hakkın sahipleri "herkes" olarak ifade edilmiştir. Bu hak sahipleri, çevreyi koruma ödevlerini yerine getirmede aktif bir özne olarak algılanmaktadır. Hakkın konusu "sağlıklı ve dengeli, yani sürdürülebilir bir çevrede yaşamak" iken, hakkın karşısındaki ödev ise, "çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek" olarak belirlenmiştir. Çevre hakkının tüm unsurlarıyla birlikte bu maddede düzenlenmesi, hem söz konusu maddeyi nor-

²⁵ Keleş; Ertan, a. g. e., 78-79.

²⁶ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, *Gerekçeli Anayasa Önerisi*, SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982, s. 71.

²⁷ Keleş, Ertan, a. g. e., 88-91.

matif bir özelliğe sahip kılmakta, hem bireye sübjektif bir kamu hakkı²⁸ tanımaktadır.

56. maddede sorumluluk ve yaptırım unsurları konusunda, herhangi bir hüküm yer almamasına karşın, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 3. ve 28. maddelerinde sorumluluğa ilişkin hükümler bulunmaktadır. 3. maddede "Kirlenen Öder" ve 28. maddede "Kusursuz Sorumluluk" ilkelerine yer verilmektedir.²⁹ Çevreyi korumanın bireylerin görevi olduğunu vurgulayan 3. maddeye göre, kirlenen, bu sorumluluktan kirlenmeyi önlemek için gerekli her türlü önlemleri aldığını ispatlayarak kurtulabilir. Ancak bu kanıt, sadece kirlenmenin önlenmesi ve sınırlandırılması için yapılan giderleri kapsamaktadır. Buna karşın, kirlenmeye yol açan veya çevreye zarar veren davranış, kanıt kapsamında değildir. Kirlenmenin önlenmesi veya sınırlandırılması için yapılan giderlerin ödenmesi borcundan, bu konuda objektif olarak gerekli önlemlerin alındığını ispatlayarak kurtulma olanağı bulunmaktadır. Aksi halde, önlemlere karşın doğmuş veya doğacak zararın tazmininden, ancak uygun nedensellik bağımlı kesen nedenlerin varlığı kanıtlanabilirse kurtulabilir. Ancak 26.04.2006 tarihli 5491 sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la, bu son hüküm kaldırılmıştır. 28. maddeye göre ise, çevreyi kirlenler ve çevreye zarar verenler neden oldukları kirlenme veya bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar. 2006'daki değişiklikle birlikte bu maddeye, zamanaşımı süresi getirilmiştir. Buna göre, çevreye verilen zararların tazminine ilişkin talepler zarar görenin zararı ve tazminat yükümlüsünü öğrendiği tarihten itibaren 5 yıl sonra zamanaşımına uğrayacağına ilişkin bir karara varılmaktadır.

Öte yandan özne konumunda olan bireyler çevre hakkının yanı sıra, haber alma, katılma ve başvuru hakkına da sahiptir. Bu haklar, aynı zamanda çevre hakkının gerçekleştirilmesine yardımcı olacak birer araç olarak kabul edilmektedirler. Bireylere alacakları iyi ve kaliteli bir çevre eğitimi ile çevre hakkının gerçekleştirilmesinde önem kazanan bu üç hakka bireylerin sahip olduğunun gösterilmesi gereklidir. Bu haklardan dilekçe hakkı, Anayasa'nın 74. maddesinde düzenlenmektedir. Bireylerin bu hak ile kendileriyle ya da kamu ile ilgili ko-

²⁸ E. Yasemin Özdek, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, TODAİE, Ankara, 1993, s. 126-127.

²⁹ Kaboğlu, a. g. e., s. 78-80.

nularda yetkili makamlara ve TBMM'ye başvuru hakları bulunmaktadır. Bu hakkın dışında, karar alma süreçlerine katılımı sağlayan ve bireylere yasal başvuru yollarını olanaklı kılan 36. madde ile hak arama hürriyetini ve 125. madde ile idari ve yargısal yollara başvuru hakkını bu kapsamda değerlendirebiliriz. Anayasa'nın 36. maddesinde, herkesin meşru araç ve yollardan yararlanarak yargı mercileri önünde davacı ya da davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. 125. maddesinde ise, yönetimin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğunun ifade edilmektedir. Özcesi, bireysel ve toplumsal bir hak olarak yer almasının çevre hakkının yanı sıra anayasada yer alan bu haklar, çevre üzerine eğitimin amacına erişmesinde, çevreye ve çevre sorunlarına ilişkin bilgi ve bilgi edinme ya da bilgi ve belgelere erişme hakkının, bu konuda haber alma özgürlüğünün ve karar alma süreçlerine aktif katılımı için gerekli bir temel oluşturmaktadır.

1987'den bu yana üzerinde çok sayıda değişikliğe gidilen 1982 Anayasası, darbe döneminin bir yansıması olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir ve bu bağlamda, çeşitli sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilerin oluşturdukları taslaklarla ülkenin en çok tartışılan anayasası olmaktadır. 2007 tarihli Türkiye Barolar Birliği'nin (TBB) ve 59. Hükümet'in kamuoyuna sunduğu anayasayı değiştirmeye yönelik taslaklar, öne çıkan girişimlerdenidir. Bu sürecin güçlü başlangıç adımlarından birini oluşturan TBB'nin hazırladığı anayasa taslağında (TBB 2007), çevre hakkına "*Temel Hak ve Özgürlükler*" bölümünde ayrıntılı ve somut ifadelerle yer verilmektedir. 1982 Anayasası'nda sadece yapılan tanımdan çıkarımda bulunarak çevre hakkına yer verilirken, bu taslakta söz konusu hakka "*Çevre, Barış ve Gelişme Hakları*" başlıklı 76. maddesinde açıkça yer verildiği ve yürürlükteki Anayasa'dan hareketle oluşturulduğu görülmektedir. Herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunun belirtildiği bu maddede, bu hakkın korunması amacıyla mevcut idari kurumların yeterli olamayacağı gerçeğinden hareketle, bireylerin çevreyi koruma hak ve ödevlerini ancak toplu olarak etkili biçimde koruyabilecekleri düşüncesiyle, devlete çevre derneklerini, vakıfları ve yurttaş girişimlerini destekleme yükümlülüğü öngörülmektedir. Bireysel ve toplumsal bir hak olduğunun kabul edildiği bu taslakta ayrı birer madde olarak düzenlenmekle birlikte, ayrıca çevre hakkının düzenlendiği bir maddede çevre

ve çevre sorunları konusunda herkesin bilgilendirilme, katılma ve başvuru hakkına sahip olduğunun açıkça kabul edilmesi ve bu hakların özellikle belirtilmesi (17. maddeyle Hak Arama Özgürlüğü ve Savunma Hakkı, 32. maddeyle Haberleşme Özgürlüğü, 40. maddeyle Bilgi Edinme Hakkı, 41. maddeyle Katılım Hakkı, 42. maddeyle Dilekçe Hakkı) söz konusu hakkın yanı sıra, hakkın gerçekleştirilmesini olanaklı kılan diğer haklara da yer verilmesi bu anayasa taslağının ne denli ölçüde ileri bir düzenleme olduğunun açık bir göstergesini oluşturmaktadır.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi'nin *Gereçli Anayasa Önerisi*³⁰ ve Türkiye Çevre Vakfı'nın katkıları ile 1982 Anayasası'na giren çevre hakkının,³¹ 59. Hükümet tarafından hazırlanan anayasa değişikliğine ilişkin anayasa taslağında yer almadığı görülmektedir. 2007'den bu yana parti içinde oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan ve son aşamaya getirilerek, kamuoyu gündemine taşınan bu yeni anayasa taslağının 129. maddesinde "*Çevrenin Korunması ve İyileştirilmesi Görevinin, Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi Çerçevesinde Herkesin ve Devletin Olduğu İfade Edilmekte ve Çevre Başlığı Temel Hak ve Özgürlükler Kısmından Çıkarılmaktadır. 1970'li Yıllarda Şekillenen Evrensel Çevre Hakkı Tanımından Bütünüyle Vazgeçildiği ve Daha Önce Bir "ödev" Olarak Verilen Çevreyi Koruma, Geliştirme ve İyileştirme Görev ve Sorumluluğunun Devlete, Sadece "tedbir almayla" ve "çevreyi en üst düzeyde korumayla" sınırlandırılan düzenleyici nitelikli bir rolle sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu kabulün, etraflıca düşünüldüğünde, uluslararası gelişmelere paralel olarak ortaya çıktığı görülecektir. Bu süreç, dünyadaki egemen neoliberal düşüncenin çevreye ve çevre sorunlarına bakışının bir yansıması olarak da nitelendirilebilir. Çevrenin ve doğal kaynakların korunması yerine, kalkınma önceliklerine ağırlık verilebilme olasılığı nedeniyle insan odaklı sürdürülebilir kalkınma ilkesiyle bugüne dek elde edilen kazanımlardan uzaklaşacağı ve çevre hakkının gereklerinin yerine getirilemeyeceği düşünülebilir.*

³⁰ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, *a. g. e.*, s. 70.

³¹ Bülent Duru, "Anayasa Taslağı'nda Ekoloji/Ekonomi İkilemi", *Memleket Mevzuat*, S. 31, 2008, s. 4.

Sonuç ve Değerlendirme

Çevre sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olan bireylerin bu sorunların giderilmesinde üzerlerine düşen sorumlulukların neler olduğu bilincine eriştirilmeleri gerekmektedir. Bu ise, alınacak yaşam boyu süren, etkin ve kapsamlı bir çevre eğitimiyle mümkündür. Çünkü bu eğitim, çevreye duyarlı, arzu edilebilir bir bakış açısına ve yaşam tarzına sahip bireyleri yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu sorunlar, sadece çevreyle ilgili bir sorun olmayıp, bireylerin yaşamın tüm alanlarını ve bu alanlara bakış tarzını belirleyen temel davranışlarıyla ve inançlarıyla ilgili sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, çevre eğitiminde bireye bulunduğu çevrenin karmaşık yapısını ve sorunlarını anlatarak, çevre ile ilgili eylemleri yakından izleyerek, sağlıklı, dengeli ve güvenli bir çevrenin oluşumunda bireye sahip olduğu hak ve yükümlülükleri hatırlatıp, bu yönde bir davranış değişikliğine gidebilmesini sağlayabilmek gerekmektedir.

Öte yandan bireysel ve toplumsal bir gereksinme olarak çevre eğitimi, aynı zamanda bir haktır ve çevre hakkı kapsamında değerlendirilmelidir. Çevre hakkının yerine getirilmesinde, çevre eğitiminin önemi açıktır. Bugün ülkelerin anayasalarında yer verdikleri çevre hakkı, bireylere sürdürülebilir ve ekolojik olarak sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama olanağını sunmaktadır. Bireyin çevreyi ve çevreyle kurduğu ilişkisinde kendini algılamasında davranışlarını değiştirmeyi amaçlayan çevre eğitiminin amacı ve hedefleri, çevre hakkı ile örtüşmektedir. Söz konusu hakkın anayasal düzeyde koruma ve güvence altına alınması, eğitim sürecinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Özellikle 1970'li yıllardan bu yana tüm dünyada çevre eğitimine ilişkin politika ve stratejilerin geliştirildiği görülmektedir. Bu dönemde ülkeler, küresel nitelikli sorunların üstesinden gelme noktasında aralarındaki rekabeti engellemeyecek ölçüde somut adımlar atmak için özellikle Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında bir araya geldikleri, kalıcı ve somut çözümler üretme konusunda temel bir çevre eğitiminin çerçevesinin oluşturmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. Çevresel kaygıların arttığı ve bu yönde bilincin geliştiği bu yıllarda çevre eğitimi, "Çevre İçin Eğitim" idi. Bu çerçevede, genel olarak çevre eğitiminin hedeflerinin belirlendiği ve ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde uygulamalara dönük strateji, politika ve programların uygulamaya konulduğu görülmektedir. 1990'lı yıllara gelinildiğinde ise, çevre eğitimine

ilişkin belirlenen bu politika ve stratejilerden uzaklaşmıştır. Büyük ölçüde bugünün çevre eğitimi stratejisinin belirlendiği bu dönemde, çevre eğitimine sürdürülebilir kalkınma boyutu eklenmekte ve çevreyi korumanın, geliştirmenin ve iyileştirmenin ülkelerin kalkınma önceliklerinin önünde bir engel olmadığına vurgusuna yoğunlaşmaktadır. Özcesi, Çevre için Eğitim anlayışından, “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim” anlayışına geçilmiştir. Bugün çevre için eğitimin amacı, sürdürülebilir bir kalkınmayı gerçekleştirmek olarak belirlenmiştir. Bu kabulde öngörülen, sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerinin ve amaçlarının birbiriyle çelişmeyeceği, hatta örtüştüğü yönündedir.

Bu dönemsel durumun yansımalarını bazı ülke anayasalarında görebilmek mümkündür. Türkiye’de son dönemde ileri sürülen anayasa taslaklarının bu anlayışa bağlı olarak şekillendiği gözlemlenebilir. Tüm dünyada çevre hakkına sürdürülebilir kalkınma boyutu eklenirken, söz konusu önerilerde çevre bir hak olmaktan çıkarılmaktadır. 1982 Anayasası’nda koruma ve güvence altına alınan çevre hakkı, her ne kadar uygulamada zaman zaman bir hak ve bilince dönüşemediği görülse de ya da dönüşebilmesinde zorluklar yaşansa da, söz konusu hakkın içeriğinin ve amacının “Çevre İçin Eğitim” anlayışını yansıttığı görülecektir. Bugün mevcut anayasa taslaklarından bazılarında çıkarılması ya da gözden kaçırılması da bu durumun bir tezahürüdür. Bu gibi düzenlemelerle birlikte askeri darbe ürünü olan ve sürekli olarak değişikliklerle gündeme gelen 1982 Anayasası’nın bile gerisine düşüldüğü izlenimini vermektedir. Çünkü çevre eğitiminin temel güvencesi olarak çevre hakkı görülmektedir. Bu yeni düzenlemeler çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma kapsamında çevre eğitiminin amaçlarına ve hedeflerine erişilemeyeceği ve çevrenin, sermayenin ereklerine uygun olarak şekillendirileceği kaygısı taşınmaktadır. Yasadaki boşluklarla kalkınma bahanesi ileri sürülerek çevrenin yok edilmeye dek varan tahribata varabileceği bir tehlike ve kaygı söz konusudur.

Çevre eğitiminin başarıya erişebilmesi için mutlaka gerekli yasal düzenlemelerin yaşama geçirilmesi şarttır. Kuşkusuz bunda, siyasal istencin etkisinin büyük olduğu açıktır. Bu nedenle, 59. Hükümet’in anayasa değişikliği olarak öne sürdüğü girişime, bu yönüyle çalışmada özellikle yer verilmiştir. Öte yandan bireylerin alınan kararlardaki etkinlik düzeylerinin artırılmasını sağlayacak diğer mekanizmaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için ise, bireylere bilgi edinme, dilekçe hakkı gibi yasal başvuru yollarının ve örgütlenme hakkı-

nın tanınması gereklidir. Çünkü yaşam boyu sürecek bir eğitim sürecinin paralelinde oluşan bilincin amacına erişmesinde çevre sorunlarının üstesinden gelinebilmesi için katılım, yani dayanışma gereklidir. Fakat tüm bu düzenlemelerin bir bütünlük halinde yapılması gerekmektedir. Ayrıca bu çerçevede alınacak bir çevre eğitiminin amacının, içeriğinin ve yönetiminin açıkça ortaya konulması gerekir. Bu belirlenmiş, yaşam boyu sürecek iyi bir çevre eğitimi sürecinin sonunda bireylerin nasıl bir davranış tutum ve kalıplarına sahip oldukları açıkça ortaya konabilmesini ve bu çerçevede etkinliklerin belli hedefler doğrultusunda koordine edilebilmesini.

KAYNAKLAR

- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, *Gereğçeli Anayasa Önerisi*, SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1982.
- Bonesteel, Virginia A., "Tilting at the Environmental Windmill-The Quest for a Substantive Right to a Clean Environment", *Suffolk University Law Review*, Vol. IX, 1974.
- Duru, Bülent, "Anayasa Taslağı'nda Ekoloji/Ekonomi İkilemi", *Memleket Mevzuat*, S. 31, 2008.
- Eurick, Janelle P., "The Constitutional Right to a Healthy Environment: Enforcing Environmental Protection Through State and Federal Constitutions", *International Legal Perspectives*, Vol. 11, No. 2, 2001.
- Geray, Cevat, "Çevre İçin Eğitim", *İnsan Çevre Toplum* (Yayıma Hazırlayan Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.
- International Constitutional Law, *Soviet Union (Former~)-Constitution*, (http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/r100000_.html, Erişim Tarihi: 31.05.2006).
- Kaboğlu, İbrahim, *Çevre Hakkı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.
- Keleş, Ruşen; Birol Ertan, *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.
- Keleş, Ruşen; Can Hamamcı, *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara 2005.
- Kızıroğlu, İlhami, "Education and Reserach on Environmental Awareness in Turkey", *Clean-Soil, Air, Water*, Vol: 35, Issue: 6, 2007.
- Lee, John, "The Underlying Legal Theory to Support a Well- Defined Human Right to a Healthy Environment as a Principle of Customary International Law", *Columbia Journal of Environmental Law*, Vol. 25, 2000.

- Min, Liu, *Magazine, Right to Environment: A New Human Right of Modern Times*, (<http://www.humanrights.cn/zt/magazine/20040200485103254.htm>, Erişim Tarihi: 06.04.2006).
- Nickel, James W., "The Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification", *Yale Journal of International Law*, Vol. 18, 1993.
- Özdek, E. Yasemin, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, TODAİE, Ankara 1993.
- Pennsylvania State of Independence, *Constitution of the Commonwealth of Pennsylvania*, (http://sites.state.pa.us/PA_Constitution.html, Erişim Tarihi: 31.05.2006).
- Shelton, Dinah, *The Links Between International Human Rights Guarantees and Environmental Protection*, (<http://internationalstudies.uchicago.edu/environmentalrights/shelton.pdf>, Erişim Tarihi: 08.04.2006).
- Symonides, Janusz, "The Human Right to a Clean, Balanced and Protected Environment", *International Journal of Legal Information*, Vol. 20, 1992.
- TC Çevre ve Orman Bakanlığı, *Türkiye Çevre Durum Raporu (Hazırl. Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü, Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı)*, Ankara 2007.
- Turgut, Nükhet, *Çevre Hukuku: Karşılaştırmalı İnceleme*, Savaş Yayınevi, Ankara 2001.
- Türkiye Bilimler Akademisi, *Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Öncelikleri: Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Ziroesi İçin TÜBA'nın Görüşü* (Edit. İlhan Tekeli), Ankara 2002.
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, *Ortak Geleceğimiz* (Çev.: Belkıs Çorakçı), Ankara 1989.
- Van Der Vyver, Johan D., "Morality, Human Rights, and Foundations of the Law", *Emory Law Journal*, Vol. 54, 2005.
- Wagner, J. Martin; Marcello Mollo; Alyssa Johl; Mona Badie; Julie Harkness Cooke; Neil Popovic; Yves Lador; Environmental Justice Course Participants, Whittier Law School Course Taught by Professor Hari Osofsky, *Issue Paper: Human Rights and the Environment*, Materials for the 60th Session of the United Nations Commission on Human Rights, Earthjustice, Geneva 15 March- 23 April 2004.
- Weiss, Brown, *International Law*, (<http://www.routledge-ny.com/ref/eweh/intlaw.pdf>, Erişim Tarihi: 08.04.2006).